

УДК 81'367.625

Тетяна Чубань

ORCID iD: [orcid.org: 0000-0002-7199-0684](https://orcid.org/0000-0002-7199-0684)

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30, 08400, м. Переяслав-Хмельницький, Україна

chuban1960@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ

У статті виділено основні аспекти дослідження будови складних безсполучникових речень у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над реченням при вивченні сучасної української мови. Описано параметри функціонування безсполучникових речень. Виділено та охарактеризовано групи складних безсполучникових речень української мови, що мають свої особливості. Обґрунтування підтверджено прикладами. Зроблено висновки про те, що безсполучникові речення – це структури, у яких частини (дві, три і більше) поєднуються в єдине семантико-синтаксичне ціле за допомогою лексико-граматичних і ритмомелодійних засобів без сполучників і сполучних слів.

Ключові слова: складний синтаксис, складне речення, безсполучникове речення, будова речення, семантичні відношення, грамати́ка.

В статье выделены основные аспекты исследования сложных бессоюзных предложений в современном украинском языке, исследован вопрос о значении наблюдения над предложением при изучении украинского языка. Описаны параметры функционирования бессоюзных предложений. Выделено и охарактеризовано группы сложных бессоюзных предложений украинского языка, которые имеют свои особенности. Выводы подтверждены примерами. Сделаны выводы о том, что бессоюзные предложения – это структуры, в которых части (две, три и больше) объединены в единое семантико-синтаксическое целое с помощью лексико-грамматических и ритмомелодических средств без союзов и союзных слов.

Ключевые слова: сложный синтаксис, сложное предложение, бессоюзное предложение, строение предложения, семантические отношения, грамматика.

The article highlights the main aspects of the study of complex non-union sentences in the modern Ukrainian language, the question of the importance of observation over the sentence in the study of the Ukrainian language is investigated. The parameters of the functioning of non-union proposals are described. A group of complex, non-union sentences of the Ukrainian language are singled out and characterized, which have their own peculiarities. The conclusions are confirmed by examples. The conclusion is made that non-union proposals are structures in which parts (two, three or more) are united into a single semantic-syntactic whole with the help of lexical-grammatical and rhythm-melodic noises without alliances and union words.

The intellectual level of the country is determined by the social quality of professional groups, therefore the resolution of the language problem, which is a socio-cultural phenomenon and a component of the intellectual potential of society, is of particular importance today. One of the important problems that arise in the modern period before the high school is the upbringing of the national intelligentsia, that is, the population that is determined by the heir and the spokesman for the authenticity of the nation, a kind of generator of the national spirit, a bearer of culture, in particular linguistic.

The study of Ukrainian complex syntax and the laws of its development is one of the leading scientific problems of modern linguistics and the study of contemporary Ukrainian language in general. The theory of modern syntax is multifaceted and in the final form is not presented for linguistic practice. The main aspects of this theory are defined. They lie in the fact that the language for the researcher - the scope of not only purely structural properties and regularities, but also the object of analysis of units of syntax in all variants of their manifestation. Current research focuses on the system of syntactic units, their structure and semantics, syntactic relationships, and semantic-syntactic relations. The linguistic preparation of teachers and teachers of the Ukrainian language involves studying such a training course as modern Ukrainian literary language. Important is the content of the educational material, which contains both traditional information and the latest advances in philology.

Key words: *complex syntax, complex sentence, unsigned sentence, sentence structure, semantic relations, grammar.*

Постановка проблеми. Є багато спеціальних досліджень про складні безсполучникові речення та, незважаючи на це, цей тип речень і сьогодні викликає суперечки серед учених-синтаксистів: не з'ясовано питання щодо граматичної природи складних безсполучникових речень. Дискусійним залишається статус безсполучникових речень: їх не виділяють в окремий тип, а розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями, або надають їм статус складних безсполучникових речень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан науки про мову вимагає повніше вивчати і досліджувати питання складного

синтаксису української мови, завершальної ланки мовної системи. До проблеми складного речення у сучасній українській мові зверталось не одне покоління мовознавців, про що свідчать праці І.Вихованця «Грамматика української мови. Синтаксис», А.Грищенка «Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові», Н.Іваницької «Двоскладне речення в українській мові», А.Квашука «Синтаксис складного речення», О.Мельничука «Розвиток структури слов'янського речення», К.Шульжука, А.Загнітка та ін. Здобутки сучасної граматики безсумнівні, але не втратили своєї актуальності такі загальнотеоретичні проблеми, як проблема так званих складних речень ускладненого типу, співвідношення між граматичною будовою складного речення і його семантикою та ін. Особливу увагу необхідно приділити розгляду складного речення як єдиного комунікативного цілого. Проте частини складного речення подібні до простого речення, особливо з формального і семантичного погляду. У питанні про будову складного безсполучникового речення виявляються певні розбіжності.

Вирішення невирішених раніше частин проблеми. Проблема статті полягає у доведенні того факту, що разом з науково-дослідницькою метою, обравши певний аспект дослідження, необхідно добирати мовне підтвердження шляхом спостереження над мовою, причому досліджувати особливості у межах організації складного безсполучникового речення з семантико-синтаксичного боку, використовуючи для цього доступні засоби і методи. У статті поєднано усе цінне, апробоване, що пов'язано з вивченням складного речення; в основі аналізу речень – різноаспектна характеристика речення як основної синтаксичної одиниці І.Вихованця.

Мета статті – встановити і описати особливості семантики та будови складних безсполучникових речень сучасної української мови.

Постановка завдання. Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі **завдання**: дослідити семантико-синтаксичну організацію складного безсполучникового речення; проаналізувати семантичні відношення у складних безсполучникових реченнях.

Дослідження українського складного синтаксису і закономірностей його розвитку становить одну з провідних наукових проблем сучасного мовознавства та вивчення сучасної української мови взагалі. Теорія сучасного синтаксису багатоаспектна і у кінцевому вигляді не представлена для мовної практики. Головні аспекти цієї теорії визначені. Вони полягають у тому, що мова для дослідника – сфера не лише суто структурних властивостей та закономірностей, а й об'єкт аналізу одиниць синтаксису в усіх варіантах їх вияву. Нинішні дослідження зосереджені на системі синтаксичних одиниць, їх структурі і семантиці, синтаксичних зв'язках і семантико-синтаксичних відношеннях. Лінгвістична підготовка вчителів і викладачів української мови передбачає вивчення такого навчального курсу, як сучасна українська літературна мова. Важливим є зміст навчального матеріалу, який вміщує і традиційні відомості, і новітні досягнення у філології.

Виклад основного матеріалу. В українській лінгвістиці виділяють три основні синтаксичні одиниці: речення, словосполучення і мінімальну синтаксичну одиницю.

Речення може бути проаналізоване у різних аспектах. Останнім часом спостерігаємо ряд підходів до речення: ситуативний, генеративний, формальний, позиційно-граматичний, семантичний, рівневий, функціональний, компонентний, логічний та деякі інші.

Речення являє собою форму, в якій реалізується мова як засіб спілкування між членами суспільства і як засіб формування думки. Тому кожне речення набуває як формальної, так і змістової автономності.

Центральне питання синтаксису мови – дати викінчену теорію вивчення як основної синтаксичної одиниці, насамперед у функціональному аспекті, оскільки основна синтаксична одиниця включає до своєї структури інші синтаксичні одиниці, нижчі за синтаксичним рангом і підпорядковані їй.

Розвиток сучасного мовознавства стимулював функціональний аналіз синтаксичних явищ, застосування якого дозволяє не тільки виявити внутрішню єдність синтаксичних одиниць завдяки спільності їх функцій, але й уточнити їхнє місце в граматичній системі мови. Досягається це різноаспектним підходом до вивчення явищ, що враховує їхні функції, граматичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення.

Проблема про сутність складного речення остаточно ще не розв'язана, тому вибір теми даної роботи й обумовлений необхідністю аналізу складного речення в сучасній українській літературній мові. Проблемі вивчення синтаксису приділяли увагу такі відомі лінгвісти, як О.Пешковський, О.Шахматов, Ф.Буслаєв, І.Вихованець, А.Медушевський та інші.

У сучасній українській літературній мові виділяють як окремий клас складні безсполучникові конструкції. Складні безсполучникові речення, незважаючи на тривалість їх вивчення і наявність багатьох спеціальних досліджень, і нині викликають суперечки у мовознавстві. Дотепер не з'ясовано теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичної форми та синтаксичного значення, не визначено статусу інтонації, по-різному трактуються різновиди цих одиниць. Проблематичним залишається й сам статус безсполучникових речень: лінгвісти або не виділяють їх в окремий тип, а розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями, або надають їм статус складних безсполучникових речень, або виводять за межі речення (Шульжук, 2004: 344). Безсполучникові складні речення – це тип складних речень, у яких значеннєва залежність між складовими частинами виражається сукупністю формальних засобів без застосування сполучників – порядком складових частин речення, інтонацією в її синтаксичній функції, видо-часовою узгодженістю форм присудків (Сучасна українська літературна мова, 1972: 409). Інтонація є одним з головних виразників синтаксичної будови безсполучникових речень.

Щодо наявності предикативних компонентів складні безсполучникові речення можуть бути елементарними і неелементарними.

Вивчаючи складне речення, вважаємо за доцільне добирати приклади з поетичних творів Івана Франка, мова яких максимально наближена до загальнолітературної мови. Мовознавчі та літературознавчі інтереси Івана Франка багатопланові. Іван Франко написав понад двадцять лінгвістичних праць. Готував рецензії українською, польською, німецькою мовами. У його доробку є майже 150 праць з мовознавства. І. Франка знали і глибоко шанували відомі філологи – його сучасники.

За характером відношення між складовими частинами безсполучникові складні речення поділяються на дві групи. Одну групу утворюють безсполучникові складні речення, у яких складові частини однорідно незалежні, семантично скоординовані, співвідносні з сурядними частинами складносурядних речень: *Ось ідуть вони юрбами,*

Мов на відпуст з корогвами –

Все, що виє, гавка, квака;

Лиш один мов і не чує,

В своїм замку, знай, ночує –

Лис Микита, гайдамака (Франко, 1991: 351).

До другої групи належать безсполучникові складні речення, у яких складові частини семантично неоднорідні, залежні, співвідносні з головною й підрядною (чи підрядними) частинами складнопідрядних речень:

Надійшла весна прекрасна,

Многоцвітна, тепла, ясна,

Мов дівчина у вінку;

Ожили луги, діброви,

Повно гамору, розмови

І пісень в чагарнику (Франко, 1991: 351).

Безсполучникові складні речення з однотипними частинами виявляють у своїй структурі координативні зв'язки трьох різновидів: єднальні, зіставні й зіставно-протиставні (Сучасна українська літературна мова, 1972: 415). Безсполучникові складні речення єднального різновиду утворюються різними засобами поєднання простих самостійних речень в єдину одиницю висловлення:

Тож я вірю щастю своєму:

Серед бурі, серед грому

І інші тонуть, я сплину (Франко, 1991: 426).

Єднальні безсполучникові речення, що виражають у складових частинах одночасність дій або станів; переважно у поетичних описах вони можуть становити ряд номінативних речень.

Зіставлення і протиставлення як способи зв'язку однорідних частин висловлення пов'язані завжди з образністю, експресією мовлення, тому безсполучникові складні речення, що їх виражають, – це конструкції

художнього народнопоетичного й літературного мовлення:

Так він виступив охоче:

Всі на нього вперли очі,

Всім зробилось прикро так...(Франко, 1991: 427).

До групи безсполучникових складних речень з різнотипними частинами належать конструкції з семантичними стосунками причиново-наслідкового, умовного, умовно-часового і пояснювального характеру:

Отака вилась розмова,

Поки шляхом Лис до Львова

Враз з Бабаєм дочвалав? (Франко, 1991: 426).

У безсполучникових складних реченнях синтаксичний зв'язок – недиференційований, з наближенням до сурядного або до підрядного:

Всі сміялись, Вовк казився (Франко, 1991: 434).

Засобом виявлення співвідношень безсполучникових речень із складносурядними й складнопідрядними є можлива підстановка відповідних сполучників між складовими частинами речення. На сьогодні дослідники розглядають відношення у безсполучникових реченнях по-різному, тому питання дослідження безсполучникових складних речень залишається і нині. Дискусії пов'язані передусім з відсутністю сполучникових засобів зв'язку компонентів безсполучникового речення.

Таким чином, складні безсполучникові речення – конструкції, які не мають однозначного трактування. У мові творів Франка знаходимо значну кількість прикладів безсполучникових речень з однотипними та різнотипними частинами. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що на значну увагу заслуговує постать Франка Івана Яковича – українського мислителя, письменника, літературознавця, фольклориста, мовознавця.

Висновки. Безсполучникові речення – це структури, у яких частини (дві, три і більше) поєднуються в єдине семантико-синтаксичне ціле за допомогою лексико-граматичних і ритмомелодійних засобів без сполучників і сполучних слів. Ефективність занять з української мови у ВНЗ залежить від науково-теоретичного рівня змісту матеріалу, що вивчається, і підбору матеріалу для прикладів.

Перспективи подальших розвідок. У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: найтонші особливості з підготовки та проведення занять з граматики у ВНЗ та вибору шляхів добору мовного матеріалу для спостережень є сферою для подальших досліджень учених, викладачів-практиків. Актуальним залишається дослідження різновидів складних безсполучникових конструкцій з двобічним відношенням частин.

Список використаних джерел

1. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. І.Білодіда. Київ: «Наук. думка», 1972. 512 с.

2. Франко І. Твори: в 3 т. Т. 1: Поезії. Поєми / Упоряд. і приміт. М.Грицюти. Київ: «Наук. думка», 1991. 2228 с.
3. Шулжук К. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

(Транслітерація)

1. Suchasna ukrajinsjka literatura mova: syntaksys / za zah. red. I.Bilodida. K.: «Nauk. dumka», 1972. 512 s (ukr).
2. Franko I. Tvory: v 3 t. T. 1: Poeziji. Poemy / Uporiad. i prymit. M.Hryciuty. K.: «Nauk. dumka», 1991. 2228 s (ukr).
3. Shulzhuk K. Syntaksys ukrajinsjkoji movy : pidruchnyk. K.: Vydavnychuj centr «Akademija», 2004. 408 s (ukr).

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом,
доцентом кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Товкайло Тамарою Іванівною*

*Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2018 року*

Татьяна Чубань

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського лінгвістики і методики навчання,
ГВУЗа «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,
ул. Сухомлинського, 30, 08401, г. Переяслав-Хмельницький, Україна,
chuban1960@ukr.net

ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИСА БЕССОЮЗНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Tetiana Chuban

Ph. D in Philology, Associate Professor, Associate Professor of Ukrainian
Linguistic and Teaching Methods Department
SHEE «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»,
30, Sukhomlynskyi Str., Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ukraine, 08401
chuban1960@ukr.net

THE PECULIARITIES OF SYNTAX OF ASYNDETTIC SENTENCES